

İŞLETME SOSYOLOJİSİ *

H. SCHELSKY

Çeviren :
Doç. Dr. İhsan ERKUL

I — İŞLETME SOSYOLOJİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHÇESİ

Endüstriyel istihlal şekillerinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan sosyal sorunlar, XIX. asrın politik ve toplum düzeninde büyük sınıf ve iktidar mücadelelerini ortaya çıkaran karışıklıklara sebep oldu. Asrımızın başında, 1920 yi izleyen yıllarda, iktidar mücadelesi yapan cephelerin bu anlaşmazlıklarının ümitsiz bir katılma gösterdiği ve endüstride çalışanlar dünyasının sosyal meselelerine karşı politikacılar tarafından artık bütün tarafları memnun edecek bir çözüm yolu bulunması ümit edilmeyen bir zamanda, bazı sosyal politikacılar mevcut politik anlaşmazlıklardan hareket etmek suretiyle, tüm toplumu ilgilendiren yeni bir düzenin hudutları içersinde daha önceleri çözümü mümkün olmayan sosyal ilişkiler sorunlarına, işletmeden başlayarak haklı bir biçimde çözüm yolu bulma şekli üzerine eğilmeye başladılar. İşte işletmede, işletme cemaatından reformcu bir şekilde hareket ederek genel sosyal düzene etki etmek suretiyle halkın düzenini yenilemek fikri, işletme sosyolojisinin ilk safhasında ileri gelen amacı olarak görülmelidir.

Beniş anlamda işletme içi sosyal politikaya yapılan bu müracaatla işletme hakikatte ilk defa olarak kendine özgü ve bağımsız bir sosyal varlık olarak keşfedilmiş oldu. Bu suretle modern endüstri işletmesinin sadece malların teknik imaline yönelmiş bir

(*) *Handwörterbuch der Betriebswirtschaft*, B.1, Stuttgart, 1956, s. 858-863

imalâthane olmayıp, aksine özel sosyal bünyesi ile kendine özgü bir sosyal birlik olduğu anlaşıldı. İşletmenin bu sosyal durumunun tanınması, işletmede sosyal ilişkileri işletmenin kendi kanunlarından hareketle en yüksek bir şekilde geliştirmek isteyen bir sosyal politikanın gerekli şartı oldu. Demek ki işletme sosyolojisi işletme sosyal politikasının teorik ilk basamakları olarak ortaya çıktı. Bu başarılı netice için herşeyden evvel Eugen ROSENSTOCK, Götz BRIEFS, Willy HELLPACH, Heinz MARR, Josef WINSCHUH, Ernst MICHEL, W. JOST, Adolf GECK gibi alman sosyal ilimlerle uğraşan ilim adamlarına, sosyal politikacılarına müteşekkir kalınması gerekir. Bu arada Fransız Hyacinthe DUBREUIL ve Almanya'da çalışan Belçikalı Hendrik de MAN gibi, bu konuda kaydedilmeyen değer çalışmalarda bulunan kimselerin adlarının da unutulmaması gerekir.

Modern işletme sosyolojisi bu çalışmalardan ayrı ve onlardan bağımsız ikinci bir doğum yerini de Amerika Birleşik Devletleri'nde ilmi işletme yönetiminin gelişmesinde bulur. Tekstil ve Elektrik endüstrilerine ait işletmelerde 1920 yi izleyen yıllarda «Harvard Industrial Research» ile Elton MAYO, F.J. ROETHLISBERGER ve William J. DICKSON'un yürüttüğü işletme araştırmalarından, başlangıçta herşeyden evvel istihsalin arttırılması amacıyla işletmede sosyal faktörlerin analizi mümkün oldu. Bundan da bugün bütün batı dünyasına yayılan işletme sosyolojisi gelişmesinin hareket noktası ve çok sayıda işletme sosyolojisine ilişkin çalışmaları, araştırmaları ve danışma tesislerini ortaya çıkaran Endüstride Beşeri İlişkiler'in (Human Relation in Industry) sosyal ve fikri hareketi gelişti. Bu Amerikan işletme sosyolojisi İkinci Dünya Savaşında Amerikan endüstrisinin gelişmesi dolayısıyla büyük bir teşvik gördü. Her ne pahasına olursa olsun istihsalini arttırmak ihtiyacı yanında o güne kadar alışılmamış bir şekilde büyük insan kitlelerinin harp endüstrisine akımı, işletme idarecilerini işletmeye ilişkin saf ekonomik ve teknik tedbirleri son hadde kadar almaya sevk etti. Bu durum da işletme mensuplarının başarısı için sosyal ve psikolojik kayıp kaynaklarının tanınmasına yol açtı. Bunun sonunda sendikalarla istihsalin akışını sarsacak uzlaşmazlıkların, yalnız ekonomik değil, aynı zamanda ekonomik bakımdan olduğundan daha derin, üzerine itina ile eğilinmesi gereken sosyal ve psikolojik temellere de sahip olduğu gerçeği ortaya kondu. Modern amerikan işletme sosyolojisinin özel amerikan cemiyet yapısı, âdet ve ekono-

mik durumuyla bu iç içe geçmiş durumu, Avrupa ilişkilerine göre bu neticeyi taşıma hudutları üzerinde bulunuyordu.

II — İŞLETMENİN SOSYOLOJİK KAVRAMI

İşletmeyi yalnız istihsal ünitesi veya müessesenin ekonomik veya özel hukuk işletmesi olarak kavramak, modern toplumlarda işletmenin rolünün sosyal ilimlere dayanan bir analizi için yeterli değildir. İşletmenin her şeyden önce insan gücünün sosyal bir organizasyonu olarak anlaşılması, eski alman işletme sosyolojisinde olduğu gibi bugünkü modern Amerikan işletme sosyolojisinde de temel bir görüştür. Bu organizasyon şeklinin daha yakın işareti olarak daha önceleri, Enstitüsyon olarak İşletme ve İşletme Cemaatı Olarak İşletme şeklinde iki kavram ortaya atılmıştı. Sosyal ilimler enstitüsyon kavramını, bu kavram içersinde kısmen amme düzeni olmuş olan bir devamlı sosyal davranış ve fonksiyon sistemi anlaşılmadıkça, kabulden sarfı nazar eder. Götz BRIEFS bu hususta şöyle der : «İşletme sosyolojisinin içinde çok sayıda insanın bir amaca ulaşma sisteminin yardımıyla devamlı olarak ihtiyaçları sağlamak için faaliyet gösteren enstitüsyonel bir varlık olarak işletme ile yapacağı çok şey vardır.»

İşletme ekonomisi ilmi bu kavramla, ekonomik bir şekilde mal lar istihsal etmek olan işletmenin bu asıl amacının geri planda kalarak bir işletmenin mevcudiyetinin esas amaç olduğu gibi bir anlama düşmek tehlikesiyle devamlı olarak karşı karşıya kalır ve bu yüzden işletmenin sosyal cephesini kavrayabilmek için fabrika ve işletme cemaati kavramını kabule meyleder. Enstitüsyon kavramının mevcudiyetini kendisinin temsil etmediği tamamiyle enstitüsyonel bir amaca ait olması keyfiyeti bir yana, modern işleme fakat TÖNNIES'in yaptığı meşhur ayırımı göre cemaatten ziyade bir cemiyet yapısı gösterir.

III — İŞLETME SOSYOLOJİSİNİN ÇALIŞMA ALANI

Bugüne kadar işletme sosyolojisinin kapsadığı alanın herkesce kabul edilen ilmi bir taksimi yapılmış değildir. Bu yüzden de, kısmen uygulamaya ilişkin sebeplerden ve kısmen de bünyevi yapısından doğan sebeplerden işletme sosyolojisinin görev alanını şu şekilde farklı dört gurup içersinde belirtmek mümkündür :

1. Çalışma ilimlerine sosyal ilimlerin katılması :

İşletmede beşeri işgücününün kontrolü, yenilenmesi ve yükseltilmesi gibi çalışma yeteneklerinin, istidat ve kabiliyetin doğru kesitilmesi, işe uygun işçi çalıştırma ve amaca uygun mesleki eğitim çalışma ilimlerinin diğer disiplinlerine giren konular olmakla beraber, bütün bunlar çalışan insanın işletme içinde ve dışındaki sosyal ilişkilerinin de gözönünde tutulmasını talep eden konulardır. Ferdin özel hayatını ve iş hayatını etkileyen iş başındaki hissi ve fikri durumu, özellikle işten zevk alma hususundaki huzursuzlukların çalışanların özel ve iş hayatlarına olan etkisi, çalışma ilimlerini gittikçe artan bir şekilde işletme psikolojisi ve işletme sosyolojisi ilimlerinin anlayışıyla ilgilenmek ve bunları kendi sahası içersine almak yoluna götürdü. Çalışma ilimlerinin bütün teferruatlı sorunlarında sosyal ilimlere ilişkin görüşlerin ne derece sık ve fazla nazarı dikkate alınmasının gerekeceği hususu George FRIEDMANN'ın yaptığı çalışmalarla açıklığa kavuşmuştur.

2. İşletmelerde guruplar ve cemaat ilişkileri :

Gerek eski Alman işletme sosyolojisinde ve gerekse modern amerikan işletme sosyolojisinde işletmede guruplar ilişkisinin analizi ilk planda yer alır. Daha ROSENTOCK, DUBREUIL, HELLFACH gibi eski yazarlar zamanında endüstride çalışmaları teşvik etmek için guruplar aktivitesi ve guruplara ait olma meselesi ele alınmıştır. Bu düşünce onları fabrika iskân mahalleri veya bağımsız iş ekipleri hususunda tekliflerde bulunmaya götürdü. Bu planlar arasındaki fark işletmede gurup hizmetinde insani temasların özellikle teşvikine dayanıyordu. Burada grup cemaati, bir enstitüyonel, kendi kendini idare eden çalışma birimi yapılmaktaydı. Bu düşünceler ancak tek tük gerçekleşebildi. Bugünkü modern işletme sosyolojisi Elton MAYO'dan başlayarak, daha ziyade mevcut imalât guruplarında insanların birbirleriyle ilişki kurma şekillerini araştırır ve şekli olan ve şekli olmayan gurupların meydana gelişi arasındaki farkların bulunmasına bağlı olarak da görevi herşeyden evvel çalışma gurupları içersinde saf (katıksız) insan ilişkilerinin kuvvetlendirilmesini kendine hedef almaktadır. Bugün işletmede çok revaç bulmuş olan Grup Hizmeti, imalât guruplarının kendiliğinden birleşmesine dayanır. Arkadaşlık cemaatına ilişkin hareket tarzı çalışmada gidişatın temeli olur. Bu da birlikte çalışan insanların iyi bir seçimi, doğru insanı muamele melekesinde üstlerin

uygun eğitimi vasıtasıyla, insanların prestij ihtiyacının gözönünde tutulmasıyla ve iyi bir danışma hizmetiyle mümkün olur.

3. İşletmede hiyerarşi ve otorite :

Bu arkadaşlığa dayanan grup ilişkilerine karşı işletmede üst-ast düzeninin sosyal açıdan analizi başlangıçta işletme sosyolojisi tarafından biraz ihmal edildi. Fakat Conrad AHRENSBERG işletmede başlıca ve en önemli sosyal temasların, ister doğrudan doğruya üstle, isterse bütün faaliyet gruplarının (Büro - İmalâthane, Memur - İşçi) düzenlenmesi için olmuş olsun, böyle hiyerarşik bağlantıya dayandığını ispat etti. Bu ilişkiler son zamanlarda özellikle işletme içinde orta sınıfı meydana getirenler (Ustabaşı, Formen gibi) arasında yapılan araştırmalarla daha da anlam kazandı. İşletmede otorite yapısının temel sorunu henüz sistematik açıklığı ihtiyaç gösterir, zira arazi sahibi olma otoritesi, el sanatları ustaları olma otoritesi, askeri otorite vs. gibi birçok işletmeye yabancı otorite yapılarının modern endüstri işletmesini etkilediği görülür. Buna karşılık modern endüstri işletmelerinin sosyal enstitülerinin otorite ilişkilerinin hangi özel şekli bulunduğu ve bunun ölçülme derecesi meselesi ilmi bakımdan henüz bağlayıcı bir cevap bulmuş değildir. Peter DRUCKER, teknik istihsal hiyerarşisi yanında işletmede çalışanların sosyal alâka temsilcilerinin işletme komitelerine alınması gerçeğinden, modern işletmelerde temel olarak bir ikili otorite yapısı kabul eder. Gerek işletmede bu üst-ast düzenini taşıyan yapı ve gerekse bu yapının hakiki görevlerinin analizi, işletme sosyolojisinin uygulama için çok önemli teorik görevleri arasında yer alır.

4. İşletme ve Tüm Toplum :

İşletme sosyolojisinin bugünkü en esaslı görevi işletme sorunlarının tüm toplumun mevcut bünyesi üzerinde tesirlerini hesap etmeye inhisar eder. İşletmeyi sosyal nispeten yalıtma (izole) bir varlık olarak görme yolundaki çok rastlanan eğilime karşı bugün işletmenin içinde bulunduğu en önemli sosyal sorun, işletme içi kökenli olmayıp bilâkis tüm toplumun sosyal gerilimleri ve güçlüklerinden işletmeye sızmış olduğunun tespit edilmesi gerekir. Verimli bir işletme sosyolojisi şuurlu bir şekilde kendisini endüstri sosyolojisi yönünde endüstri toplumlarının analizine doğru açığasına genişletmelidir. Bu gün uygulamada işletme, toplum ve

sosyal muhiti içersinde hedefleri, başarıları ve yaşama kanunları üzerinde, modern amme hizmetinde veya refah ve belediye görevlerine katılmada, muhitinin daha şimdiden sistematik bir informasyonunda kendi rolünü almış bulunmaktadır. Meslekte yetişecek yeni neslin bulunmasındaki veya yükselmelerdeki güçlükler, işsizlik ve diğer sosyal ihtiyaçlar, işçiler ve müstahdemler arasındaki ilişki, bürokratik idarelerin anonimleştirilmesi vs. gibi endüstri cemiyetlerinin tüm toplum sorunları olarak ortaya çıkan, işletmelerde özel surette beliren ve bu sebepten çözümlenmesine enerjik bir katkı bekleyen ve ancak tüm toplum ilişkilerinin gözlenmesi ve yalnız güvenli bir şekilde tanınması ile iyi bir çözüm yolu bulunabilecek olan güçlükler gün geçtikçe daha da açıklık kazanmaya başlamıştır.